

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2022

ESKORTOVÁNÍ ZATČENÝCH DO LETOVSKÉHO KONCENTRÁKU

Romano džaniben

časopis romistických studií | 29. ročník | 2/2022

Na obálce:

Skupina mužů procházející Mirovicemi v doprovodu četníků | Foto a popis na fotografii:

Karel Hungr, z fotografického souboru „Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)“, kronika města Mirovice.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Renata Berkyová „Za Lety pod lesem byl zřízen koncentrační tábor“. Rozbor neznámých fotografií a strojopisu Karla Hungra z Mirovic	7
Mátyás Rosenberg Fonologické a morfologické rysy beášských jazykových variet na východním Slovensku	33
Sandra Ort-Mertlová „Žeby sme si po smrt' nechodili.“ Reflexie skúseností Rómov s praktikami inštitucionálneho systému zdravotnej starostlivosti	63

NERECENZOVANÁ ČÁST

Adriana Daneková Dva životy Antona Facunu	85
Romská hudba pod drobnohledem současných hudebníků	
Renata Berkyová Úvod	109
Vojtěch Lavička Kritika romské hudby	111
Jan Dužda E kritika romane artoske	115
Anketa: Jaký text romské písne je váš nejoblíbenější a proč?	119

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:

Všude samá krása a Samet Blues

(Kateřina Čopjaková)

125

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.):

Re-Thinking Roma Resistance throughout History:

Recounting Stories of Strength and Bravery

(Monika Stachová)

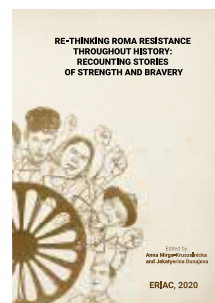
131

Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar Marinov (eds.):

***Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern
and Eastern Europe from the 19th Century until World War II***

(Jekatyerina Dunajeva)

139

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.)

Re-Thinking Roma Resistance throughout History: Recounting Stories of Strength and Bravery

Budapest: European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAC) 2020, 252 s.,
ISBN: 978-3-9822573-0-3

Romka Ioana Tinculeasa Rudăreasa byla otrokyní spadající pod rumunskou královskou rodinu, jejíž sociální postavení se zhoršilo, protože se přivdala do bojarské rodiny. Nevztahovalo se tak na ni zrušení otroctví pro státem vlastněné otroky ze čtyřicátých let 19. století (Achim 2004: 99). Proto bojovala po mnoho let o svou svobodu před soudem. Tento příběh není zdaleka jediným případem, který se v knize *Re-Thinking Roma Resistance throughout History* (Přehodnocování romské rezistence v průběhu dějin) objevuje (s. 203–204).

Kniha zachycuje nejrozličnější segmenty historie romské rezistence¹ a pokouší se (re)definovat soubor aktivit, které lze pod samotný pojem rezistence zahrnout. Snaží se zpopularizovat či zveřejnit dosud nepublikovaná svědectví, která se často reprodukují mezigeneračně v romských rodinách ústně nebo po dlouhou dobu nebyla vůbec artikulována. Nejedná se však o první knihu, která by se tomuto tématu věnovala. Odborných publikací (např. Serinek, Tesař, Ondra 2016; Kóczé, Szász, Verhás 2018) či literárních zpracování romského odboje (kupř. Krno 1971; Oláh 2017) vzniklo již několik. Klíčovou roli v této publikaci ovšem sehrává snaha o rozšíření časového a geografického rámce, v němž lze hovořit o romské rezistenci. Jedná se o historickou publikaci, která je výstupem z debat týmu výzkumníků a výzkumnic, v němž výraznou část tvořili Romové a Romky (s. 19). Debaty probíhaly v rámci projektu pod záštitou ERIAC (*European Roma Institute for Arts and Culture*) a EVZ Stiftung (*Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*) (s. 17).

1 V recenzi se kloním spíše k použití lemmatu „rezistence“, které odpovídá v knize nejčastěji užívanému slovu *resistance*. Kromě něj užívají autoři a autorky jednotlivých kapitol v menším počtu i další slova spojená s rezistencí jako např. *revolt*, *resistance fighters* (odbojář/odbojářky), *partisan*, zřídka pak třeba *defiance* aj.

Jejich cílem bylo mimo jiné najít definici rezistence, o kterou by se autoři a autorky mohli opřít. Ta je formulována v úvodní kapitole od antropoložky a aktivistky Anny Mirga-Kruszelnické a politoložky Jekatyeriny Dunajevy, kde je romská rezistence vymezena jako „aktivní reakce vedoucí k vědomé individuální či kolektivní konfrontaci s historickým i současným fenoménem anticiganismu“ (s. 19).

Při rozšíření záběru pojmu rezistence hraje pro autorský kolektiv důležitou roli narušení dominujícího masternarativu o romské rezistenci. Jedná se o překonání anonymity romských aktérů a akterek v dějinném vyprávění a také o překonání nahlížení na Romy a Romky jako na objekty. Snaží se je vnímat spíše jako protagonisty a protagonistky dění.² Autoři a autorky ukazují, jak lze redefinovat rezistenci a rozrušit původně úzkou definici tohoto pojmu, která by se týkala pouze povstání Romů a Romek v Osvětimi (s. 19), a zahrnout do ní jiné formy vzdoru – a to jak individuálního, tak kolektivního. Společně utvořená definice posléze doznává dílčích modifikací v jednotlivých studiích autorů a autorek v závislosti na kontextu dané země, regionu nebo povaze aktérství. Ostatně odboj nepředstavuje pouze vybraný příklad chování v minulosti, kupř. za druhé světové války. Aktérství a revolty lze dosáhnout i prostřednictvím alternativních dějinných narativů, kdy Romové a Romky mohou nabourávat panující masternarativ a vykročit z pozice tzv. „mlčících či umlčovaných obětí“ (s. 99; Kapralski 2007).

Členění knihy

Přestože název kolektivní monografie i samotná předmluva knihy z pera docentky Ethely Brooks z *gender studies* na americké Rutgers University deklarují, že se autoři a autorky zaměřují na různé formy romské rezistence v průběhu dějin, téměř dvě třetiny publikace tvoří tematizace romské zkušenosti během druhé světové války, romského holokaustu a odboje.

Publikace je členěna do tří částí, dohromady čítajících jedenáct kapitol. Předchází jim zmiňovaná předmluva od Ethely Brooks a úvodní kapitola sepsaná Annou Mirgou-Kruszelnickou a Jekatyerinou Dunajevou. Do knihy přispělo svými texty dohromady 11 autorů a autorek a jeden výzkumný kolektiv (*Bildungsforum gegen Antiziganismus*), u kterého není přesně specifikováno, kdo se na dané studii podílel. Někteří přispěli do publikace hned dvěma příspěvky, konkrétně Danijel Vojak a Jekatyerina Dunajeva.

První část je zaměřena na celé regiony a zahrnuje příspěvky Jana Sellinga a Danijela Vojaka. Selling (vedoucí katedry romských studií na Södertörnské univerzitě ve Stockholmu) se zde zabývá především bojem o uznání a odškodněním po druhé světové válce či charakteristickými znaky rezistence, společnou, potažmo

2 Nejedná se o úplně nový trend, je ho možné vysledovat na jiných publikacích (viz např. Sadílková, Slačka, Závodská 2018; Marushiakova, Popov 2020; Marushiakova, Popov 2021).

rozdílnou (po)válečnou zkušeností Romů a Romek v Norsku a Švédsku. Vojak (na Záhřebské univerzitě se věnuje dějinám obou světových válek) postupuje obdobně na příkladu vybraných balkánských zemí (Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Makedonie, Slovinsko a Srbsko).

Druhá část je složena z případových studií zaměřených na jednotlivé evropské státy během druhé světové války. Svým příspěvkem zaměřeným na kategorizaci narativů odboje v Litvě ji zahajuje politoložka Aureja Jutelytė. Jekatyerina Dunajeva se následně pokouší konceptualizovat téma odboje v maďarském prostředí a vyrovnat se tak s atypickou (alespoň v některých ohledech)³ válečnou zkušeností tamějších Romů a Romek. V páté kapitole vyčleňuje Danijel Vojak z rámce balkánských zemí romský odboj v Chorvatsku během ustašovského režimu. Svůj výzkum zacílený na jednotlivé příběhy a případy romského odboje v Polsku prezentuje v další kapitole aktivistka, polonistka a romistka Justyna Matkowska. Ve speciální podkapitole zde věnuje zvláštní pozornost také aktivitě romských žen v odboji. Část zaměřenou na druhou světovou válku uzavírají studie režisérky Very Lackové o českých a slovenských partyzánech a příspěvek autorů a autorek z *Bildungsforum gegen Antiziganismus* o osudech a pronásledování německých Sintů/Sintek a Romů/Romek během druhé světové války. Ti definují rezistenci velice široce – do této kategorie může spadat podzemní činnost, podpora odboje, únik, povstání Romů a Romek v Osvětimi i snaha o udržení normality svého dosavadního života.

V poslední, třetí části publikace se snaží Adrian-Nicolae Furtună, Nicolás Jiménéz González a Lisa Foisneau sledovat romskou rezistenci v delší časové perspektivě a zachytit tak možné kontinuity a diskontinuity ve formách vzdoru proti perzekuci romského obyvatelstva v různých částech Evropy. Zatímco historik Furtună z univerzity v Bukurešti zkoumá formy romské rezistence v Rumunsku od otroctví až po druhou světovou válku, španělský sociolog Jiménéz González se nejprve obecně a v krátkosti zaměřuje na dějiny romské rezistence ve Španělsku, aby posléze upřel svou pozornost na jeden její konkrétní případ v období tzv. „Velkého záťahu“ v roce 1749 (*La Gran Redada*).⁴ Antropoložka a historička Lisa Foisneau, která se dlouhodobě orientuje na sbírání svědeckých výpovědí o romském holocaustu a odboj během druhé světové války, se ve svém textu věnuje rezistenci jako existenční nutnosti francouzských kočovných Romů a Romek tváří v tvář asimilaci a perzekuci v delší dějinné perspektivě (od počátku 20. století).

3 Maďarsko spadá do kategorie států, ve kterých nebylo během druhé světové války zavražděno tolik Romů a Romek jako např. v českých zemích, na druhou stranu zde byly od roku 1944 (ve srovnání například se Slovenskem) organizovány transporty romského obyvatelstva do nacistických koncentračních táborů, došlo k mnoha násilným činům orientovaným proti Romům a Romkám ze strany maďarských a německých oddílů apod. (srov. Donnert, Rosenhaft 2022; Bársony, Daróczy 2008).

4 Více viz Goméz Alfaro (1999). Jednalo se o záťah namířený proti romskému obyvatelstvu s cílem jejich uvěznění a vyvraždění. Goméz popisuje „Velký záťah“ jako nejstarší známý pokus o genocidu Romů a Romek. Většina uvězněných byla posléze propuštěna, poměrně velká část byla poslána na nucené práce.

Podle jakých kritérií došlo k výběru uvedených států? Otázkou také je, do jaké míry je členění příspěvků do jednotlivých kapitol odůvodněné či vhodné a kdy naopak naráží na své limity. Chorvatsko například představuje jisté specifikum v rámci skupiny balkánských států i vzhledem k existenci sítě ustašovských koncentračních táborů Jasenovac, a je mu proto věnována samostatná případová studie ve druhé části knihy, čímž je chorvatský kontext trochu vytěsněn z regionální studie věnované balkánským státům v části první (s. 45–66). Větší rozvinutí některých relevantních aspektů chorvatské historie by ale příspěvku v druhé části knihy rozhodně prospělo, a to i s ohledem na skutečnost, že Bosna a Hercegovina, která byla součástí ustašovského Chorvatska Ante Paveliće (s. 48), do regionální studie začleněna byla.

Z pasivní oběti jednacím subjekt

Zmiňované hrdinství a rezistence nemusí být na první pohled snadno identifikovatelné. Podle autorského kolektivu stojí nejrůznější akty romského odporu často ve stínu pozornosti věnované povstání Romů a Romek v Osvětimi, které se odehrálo v květnu 1944 (s. 15–16). Odboj a hrdinství jsou posléze podle něj vnímány jako emancipační potenciál pro aktivismus v současnosti (například s. 16, 115). Představují tak možný klíč, jak se postavit proti perzekuci, snahám o dehumanizaci, anticiganismu či proti páchání násilných činů (s. 23).

Tento přístup je na jedné straně inspirativní – popisované historické zkušenosti mají aktualizací potenciál –, zároveň s sebou ale nese jistá úskalí. Vyzdvihování hrdinných příběhů může vést k tomu, že budou upozaděny vzpomínky ostatních Romek a Romů, kteří byli vystaveni perzekuci, ale nezapojili se např. do ozbrojeného odboje. Přestože se autoři a autorky snaží i skrze redefinování rezistence posunout hranice toho, co může být vnímáno jako hrdinství a rezistence, není jasné, jakým způsobem zamýšlejí například v plánovaných edukačních programech překonat disproporční důraz na hrdiny nebo hrdinky (s. 114) a zapojit i jiné druhy aktérství, které například nelze jednoznačně do této kategorie začlenit. Otázkou také je, do jaké míry se v jednotlivých příspěvcích daří dostatečně tematizovat rezistenci, jejímiž aktérkami byly romské ženy, neboť například v první kapitole o Norsku a Švédsku jsou ženy tematizovány pouze sporadicky. Zdůraznění ženské účasti v odboji přispívá k plastičtějšímu a rozmanitějšímu pohledu na odboj a aktérství, navíc zobrazuje ženy jako aktérky.

Jak uchopit kolektivní zkušenost rezistence?

Romská kolektivní paměť perzekuce během druhé světové války se potýká se závažnými komplikacemi, často mnohem většími než třeba židovská. Přeživší své zkušenosti často neartikulovali ve veřejném prostoru, popř. tato zkušenost nebyla

mnohdy zachycena písemně nebo byla předávána pouze ústně. Mnohem více tedy čelila vytrácení z dějin.⁵

Kniha se pokouší o revizi připomínání romské rezistence. V rámci několikabodové strategie, kterou autorský kolektiv navrhuje uplatnit pro dosažení náležité dokumentace a připomínání romské rezistence, se objevuje vedle výše uvedených důrazů i posílení „kultury připomínání“ mezi Romy i Neromy (s. 17), konkrétně vyzdvihování osudů hrdinů a hrdinek, kteří prokázali mimořádné činy a riskovali přitom ztrátu vlastního života. Ostatně politika paměti v knize sehrává důležitou roli. Vztahuje se k ní např. téměř celá předmluva Ethel Brooks nebo Jan Selling ve svém textu. Podle autorského kolektivu by neměli být připomínáni pouze mrtví a přeživší romského holokaustu, ale také hrdinové a hrdinky (s. 7). V případě politiky paměti tedy razí autoři a autorky spíše přístup aktivizace jednání a pokouší se vyvarovat pouhému pasivnímu připomínání. Připomínání romské rezistence v současné době je jimi vnímáno rovněž jako akt rezistence vůči projevům anticiganismu (s. 19).

Publikace okrajově naráží na problematiku pojmenování a uchopení válečné zkušenosti, která s jejím připomínáním úzce souvisí. V některých příspěvcích se ostatně objevují úvahy nad terminologií, tj. zda lze hovořit o romském holokaustu, popř. holokaustu Romů a Romek⁶ jako součásti širšího rámce válečné perzekuce, či se spíše přiklonit k jiným pojmenováním (s. 99). Tento problém se objevuje např. v případě etablování pojmu *porrajmos* v maďarském prostředí (Bársony a Daróczi 2008), který je značně problematický nejen svou konstruovaností a původem, ale také svou mnohoznačností, jak poukazují i někteří autoři a autorky v českém a slovenském prostředí (např. Mann 2014; Berkyová 2018).⁷ Dunajeva, autorka případové studie o revoltě v Maďarsku, však dostatečně neodůvodňuje, proč si vybrala zrovna označení *porrajmos*, a ani netematizuje jeho možná úskalí. V pojmovém uchopování pronásledování a zabíjení Romů a Romek během druhé světové války panuje nejednotnost, a tak autoři a autorky textů volí více či méně problematické termíny jako např. romský holokaust, holokaust Romů, zmiňovaný *porrajmos*, *baro murdaripen* či *baro mariben*. Všechny v sobě rovněž zahrnují aspekt snahy či boje o poválečné uznání perzekuce a utrpení, které Romové a Romky zakoušeli (nejen) během druhé světové války v jednotlivých státech (srov. Vidra 2005).

5 Mirga-Kruszelnicka a Dunajeva hovoří o „zapomenutém holokaustu“, ale nerozpracovávají hlouběji důvody, proč je zapomenutým (s. 13). Více se tomuto tématu věnuje Dunajeva (s. 99).

6 V textu se kloním spíše ke kratší variantě překladu *Romani Holocaust* v podobě romský holokaust, která sice může působit schematicky, zároveň ale v sobě může zahrnovat různé genderové identity, a vyhnout se tak i použití krátké formy generického maskulina, tj. holokaustu Romů. Představuje rovněž pomyslné vztahení k jedné entitě a zkušenosti perzekuce, tedy pojmu „holokaust“, který bývá často osobován pro židovskou genocidu. Bez přívlastku de facto pojem holokaust demonstrovuje singularitu židovského utrpení a může dávat prostor pro utváření hierarchií utrpení či relativizaci jiných forem genocid.

7 Termín *porrajmos* vznikl zhruba v devadesátých letech z iniciativy badatele Iana Hancocka. Nepředstavuje tedy pojmenování, které by pocházelo od romských pamětníků a pamětnic.

Redefinice rezistence v knize *Re-Thinking Roma Resistance throughout History* na mnohem širší kategorii jevů ukazuje, že perzekuce neznamená jen koncentrační a vyhlazovací tábory, ale také masakry a násilné akty páchané mimo tuto institucionalizovanou formu násilí především ve středo- a východoevropských zemích (v odborné literatuře se nejedná o zcela nový důraz, srov. Snyder 2013; Weiss-Wendt 2015 aj., naposled např. Donert, Rosenhaft 2022). Jak se autoři a autorky textů snaží nastínit, odboj není pouze akt se zbraní v ruce. Může nabývat mnoha jiných podob (srov. Fings 2016). Jeho nástrojem proto může být i pero, občanská neposlušnost v různých podobách či zpívání písní. Kniha se nesoustřeďuje jen na rozšíření záběru pojmu rezistence, ale plní také jistou funkci manifestu. Ostatně podobnou snahu o popularizaci romské rezistence prostřednictvím filmového počinu představuje filmový debut *Ako som sa stala partizánkou* režisérky Very Lackové z roku 2021.

Publikace místy balancuje na hranici mezi popularizací či aktivismem a vědeckým textem (s. 24–25 aj.). V některých případech lze narazit na mlhavě vymezené tázání a cíle u některých kapitol knihy (např. s. 145–146), nebo na nedůslednou redakční práci, což je patrné na překlepech, drobných chybách, chybějících informacích (např. chybí název archivního fondu, který je poměrně zásadním údajem, viz s. 185–186) či jiných nepřesnostech.⁸ Justyna Matkowska např. na začátku své studie zmiňuje, že je v Polsku poměrně rozšířené povědomí o romském odboji během druhé světové války, vzápětí na druhé straně uvádí, že chce prostřednictvím své studie zvýšit povědomí o romském odboji. Pokud měla autorka na mysli zvýšení povědomí o některých nepříliš známých odbojových činnostech a snahu o vytvoření typologie romského odboje v Polsku, měla tento cíl jasněji vymežit již na začátku svého textu. Když hovoří o kvalitativních metodách analýzy, měla by specifikovat, jaký typ si vybrala a proč.

Přes tyto dílčí výtky kniha představuje bezpochyby skvělý příspěvek k tématu romského odboje a revolty a zasloužila by si širší okruh čtenářů a čtenářek v českém, potažmo slovenském, prostředí.

Monika Stachová⁹

8 Např. v jedné pasáži studie se objevuje namísto popraviště v Kremniči město Kremnica (s. 181), Dubnica nad Váhom je na jedné ze stran uváděna jako Dubnice (s. 172). Vera Lacková zmiňuje v textu, že Zdeněk Serínek, vnuk Josefa Serínka, věděl, že byl jeho dědeček partyzán, přestože se o tom doma příliš nehovořilo. Neuvádí však, že nevěděl, jak moc slavný jeho dědeček Josef byl, rovněž neměl ponětí o tom, že byl jeho dědeček Rom. Viz <https://radiozurnal.rozhlas.cz/zdenek-serinek-u-nas-doma-se-o-dedovi-nemluvalo-nemluvalo-se-o-tom-ze-byl-rom-8105896> [cit. 20. 8. 2022].

9 Monika Stachová je doktorandka na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, absolventka magisterských oborů politologie na FF UK a historická sociologie na FHS UK a bakalářské germanistiky na FF UK. V současné době se věnuje výzkumu romské participace na Slovensku v období státního socialismu a raných devadesátých let. E-mail: monikastachs@gmail.com

Literatura

- Achim, V. 2004. *The Roma in Romanian history*. Budapest: Central European University Press.
- Bársony, J., Daróczi, Á. (eds.) 2008. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association.
- Berkýová, R. 2017. Obětujeme Romy ve prospěch vědy? Kritická reflexe pojmů „porajmos“ a „holokaust“ v diskurzu (nejen) romistické historiografie. In: *Bulletin Muzea romské kultury* (26): 38–57.. Dostupné online: http://www.romanihistories.usd.cas.cz/wp-content/uploads/bulletin-26-2017_BERKYOVA-1.pdf [cit. 11. 12. 2022].
- Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.) 2022. *The Legacies of The Romani Genocide in Europe since 1945*. Abingdon, New York: Routledge.
- Fings, K. 2016. *Sinti Und Roma: Geschichte Einer Minderheit*. München: C.H. Beck Wissen.
- Goméz Alfaro, A. 1999. *Velký proticikánský záťah*. Olomouc: Interface, Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kapralski, S. 2007. The Holocaust in the Memory of the Roma. From Trauma to Imagined Community? In: Stillman, L., Johanson, G. (eds.). *Constructing and Sharing Memory: Community Informatics, Identity and Empowerment*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 114–123.
- Kóczé, A., Szász, A. L., Verhás, E. (eds.). 2018. *Roma Resistance During the Holocaust and in its Aftermath, Collection of Working Papers*. Budapest: Toma Lantos Institute.
- Krno, M. 1971. *Hra so smrťou*. Bratislava: Obzor.
- Mann, A. B. 2014. Kauza holocaust verzus porrajmos. In: Kumanová, Z., Mann A. B. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In Minorit, 47–52.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2020. “Letter to Stalin”: Roma Activism vs. Gypsy Nomadism in Central, South-Eastern and Eastern Europe before WWII. *Social inclusion* 8 (2): 265–276.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2021. *Roma voices in history: A sourcebook*. Leiden: Ferdinand Schöningh.
- Oláh, B. 2017. *Zápisky o smrti a živote...* Bratislava: In Minorita.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Serínek, J., Tesař, J., Ondra, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie. I. svazek, Vzpomínky Josefa Serínka, Jan Tesař, Místo epilogu, Rozhovor s Josefem Ondrou, Dokumenty*. Praha: Triáda.
- Snyder, T. 2013. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Paseka.
- Vidra, Zs. 2005. A roma holokaust narratívái. *Régio* 16 (2): 111–130.

Weiss-Wendt, A. (ed.). 2015. *The Nazi genocide of the Roma: reassessment and commemoration*. New York: Berghahn.